

PÓTLÁSOK »LANDAU EZÉKIEL« CZIKKEMHEZ.

»Landau Ezékiel« prágai főrabbival levelezésben állott magyar rabbikról szóló értekezésem bevezetésében (Magyar-Zsidó Szemle XXII. 298—343.) az érdeklődők pótlásait kértem, mivel csak nyomtatott könyvek és nem írásbeli feljegyzések vagy szójhagyomány alapján dolgoztam. Kérésemnek eleget tett Stein Mayer nagyszombati főrabbi a folyóiratában (Magyar Rabbik II. 43. l.). Azzal az örvendetes kijelentéssel kezdi, hogy a pótlások egy teljesen új munkát képeznének. Nagyon várjuk e munkát, mert a XVIII. század másik felében élt magyar rabbikra új fényt van hivatva deríteni, csupán azt engedje remélnünk, hogy e munka sokkal rendszeresebben s kezelhetőbben lesz megírva a folyóiratánál.

A M.-Zs. Sz. i. h. 311. lapján megjegyeztem, hogy Landau-nak 1785-ben Deutschhoz intézett levele az utóbbit úgy nevezi יִיִק וְחָכָם. Mivel ez utóbbi kifejezéssel a talmud (Kiddusin 32. b.) az ősz embernek diametrális ellentétét jelzi, föltettem, hogy Deutsch akkor legfeljebb 22—24 éves lehetett s megjegyeztem, hogy St. szerint 1755-ben született s így akkor 30 éves lévén, a fenn írt megnevezés egy kissé furcsa. St. most azt hozza fel ez ellen, hogy a bibliai Józsefet is a bölcsek harmincz éves korában »években ifjúnak s a bölcsességben öregnek« neveznek. De ha az aggadikus vonatkoztatásokból akar czáfolni, akkor Kohelet 4. fejezetének 14. verséből, melyet a midrás Józsefre és Faraóra vonatkoztat, azt is bizonyíthatta volna, hogy a 30 éves ember »gyermek.«

Sokkal fontosabb az a kijelentése, hogy Deutsch születési évét apjának feljegyzéseiből tudja s nem ugyan 1755-ben, hanem 1756 marchesvan hónapjában született. Most már kíváncsiak vagyunk, mi is áll ama régi feljegyzésekben. Mert Frankfurter Arje sirköve szerint (II. évf. 36. l.) י"ט טבת תצ"ו halt meg, ezt St. 1736. évre számítja át. R. Ábrahám Dávid oroszvári rabbi halálzási napja (I. évf. 34. l.) ה' שבט תקנ"ב [sic], ami szerinte 1835-ben történt. Pserhoffer Ábrahám (I. 35. l.) elhunyt (מרחשון תרכ"ט) szerint e 1869-ben van. Az első száma a folyóiratának nincs kezemnél, de arra emlékszem, hogy Ábrahám munkácsi rabbinak elhalálzását המתה לחסדו egy évtizeddel előbbre teszi. Tehát, ha Deutsch születésnapja meg-

van pontosan, akkor ez oly »hagyomány, melyet el kell fogadnunk, de ha csak következtetés, akkor lehet fölötte vitatkozni.«

Schnitzer komáromi főrabbi megemlékezik (Oesterreichische Wochenschrift 1905.) arról, hogy Deutsch Dávid napjait a szerdahelyiek elkeserítették s azért ott hagyta őket. Ez az akkori időkben nem szokatlan jelenség, legfeljebb a községekre vet árnyékot, hisz Asch Méirnek napjait sem igyekeztek a gyarmatiak megédesíteni. St. ezt a dolgot kiméleletből Deutsch Dávid megszökésének nevezi s alaptalannak mondja minden indokolás nélkül. A kétségbevonás azonban nem érvelés, különösen történeti anekdotáknál nem. Így pl. én a Chaszam Szófer és Deutsch közötti apróságokat, melyeket St. elbeszél, Broda Hirschről hallottam elbeszélni, aki a Pozsonyhoz közeli Köpcsényben lakott. Schnitzernek egyáltalában nincsen történelmi hitele St. előtt. Előbbi szólván elődeiről, felemlíti Ábrahám Freistadtot, aki 1805-től 1830-ig működött. Ez az idő kevés neki s ezért írja: (II. évf. 18. l.) »Abrahám Pressburger komáromi rabbi . . . harmincz éven át viselte a rabbihivatalt«. Vajjon nevezték-e Pressburgernek, a forrás kimutatásából kivenni nem lehetett, mert például Sivasz Czion 78. sz. csupán az van: »Ábrahám אברהם« azaz Freistadt, de a komáromi főrabbi bizonyára jól van informálva elődeinek működési éveiről.

St. máskor is meghosszabbítja ügyszeretetből a rabbik működési éveit. Így Tannenbaum Ábrahám kereszturi rabbiról azt mondja, hogy 1780-tól 1815-ig működött mint rabbi (I. 34. l.), holott 1785-ben még Landau Eliezer volt ott, azután következett Wahrman Izrael s csak utána Tannenbaum (M. Zs. Sz. XXII. 317 l.) A N. B.-ban (II. C. 19.) említve egy Mendel lizskai rabbi. Erre azt jegyeztem meg (Sz. i. h. 318 l.), hogy nem a magyar község értendő alatta, hanem valószínűleg olvasni kell Lissát. St. ezt a rabbit Magyarországnak reklamálja. Ugyanaz a tiszteletreméltó magyarosítási vágy tűnik ki folyóiratának több helyén. Így pl. említve van a N. B.-ban (I. B. 42.) egy Arje Löb rabbi, kinek működési helye ארז. St. ebből Zborót csinál s megteszi magyar rabbinak (II. 36). Aki azonban belenéz a döntvénybe, menten látja, hogy ארז azaz Zbaraz nevű galicziai helységről van szó. Ép oly kétséges előttem Galgócznak tulságos szerepeltetése. A pesti dajjanak Oppenheim Simonnak apósa, Galgóczon működött (I. 33. l.)

A már említett Ábrahám Pressburger ugyanitt született (II. 18. l.) Áron Holits itt látott napvilágot (II. 52.) Az általa idézett könyvekből pedig egyáltalában nem világlik ki, hogy itt Galgóczról volna szó. Egyéb bizonyítékok híján a névből nem lehet itélni, különben ugy járunk, mint azok kik a zsidó irodalomban előforduló »hagar« szóból Magyarországra kerestek és találtak vonatkozást. Vagy nem kétséges-e az ő azonosítása נ"ט = Nagy Szombat (I. 57.), holott jelentheti ezenkívül még a csehországi Turnau-t, a galicziai Tarnow-ot, a bulgár Tirnowa-t. De térjünk vissza Galgóczra. Hogy Oppenheim Löb Galgóczon működött, ez azon alapszik, hogy unokája Har Eval munkájának 8. lapján azt írja nagyatyjáról נ"ט דק"ק פרי"י שדמט. Ez lehet az ilyenű morva város is, s tekintve azt, hogy Simon Krumau-ban született, tehát morvaországi volt, sokkal valószínűbb is. — Pressburgerről sem tudjuk, vajjon Galgóczon született-e. De nagyapja, Menachem, kineveztetik tábori, tučapi, bechini rabbinak, (Zichron Jehuda, 4 b) Freistadt-ban fekszik, ami megint nem jelenthet Galgóczot. Vagy ott van R. Menachem eltemetve?

Áron Holits himiliás könyvének bevezetésében elmondja Kallir Eleasar kolini rabbi, hogy évekkel ezelőtt átutazott נ"ט városán s beszélt R. Áronnal. Tekintve azonban, hogy mint szomszédja említettik a brandeisi rabbi, megint kétséges, vajjon נ"ט = Galgócz.

Hogy én a II. C. 19 és II. C. 135 alatt említett két Mendel nevű rabbit azonosítottam, ez a következőkön alapult. A második helyen a lissai gaon fiának van nevezve R. Mendel. Ez a lissai gaon (II. C. 11) Dávid Tevle lissai rabbi volt, akiről Lewin, a lissai község történetírója azt mondja »sein Blutsverwandter der Oberrabbiner von Prag R. Jecheskal Landau« (M. Zs. Sz. i. h. 318). Mivel a II. C. 19-ben az van ... מהייתי mi sem fekszik közelebb, minthogy egyazon embernek szólnak. St. azt gondolja, hogy ha már nem lehet a magyarországi Liszkát érteni alatta, akkor érteni kell a lengyelországit (T. i. Lisko). Ezt hosszasan bizonyítja. Érdekes követni érvelését. A responsum megvan Teutelbaum döntvénytárában, melynek neve nem Jismach Mose, mint ő írja, hanem Hesiv Mose. De Landaunál, illetőleg a hozzá intézett kérdésben a dolog lényegére nézve fontos körülményekről szó

sem esik, ami valószínűvé teszi azt, hogy egy mindenki által ismert esetről van szó, amelyet L.-hoz s Tb.-hoz is intéztek. Különben feltűnő volna, hogy a döntvénytár tudós kiadói észre sem vették volna a kérdés azonosságát. Abból, hogy T.-hoz fordul, ki Olasz-Liszka közelében működött, St. azt szeretné következtetni, hogy R. Mendel Magyarországon volt. Csakhogy a responsum elején ott díszlik a nagy czímzés, mely R. Móset, a sieniai rabbit dicsőíti. Majd elmondja, hogy Olasz-Liszka milyen híres volt a század elején. Rappaport is dicsőíti és 1805-ben ott élt tudós rabbija Prisker Menachem. Itt megint az a baj, hogy a Hesiv Móse 48 száma, melyben Rappaport szerepel, 1805-ben íródott s intézve van a Galicziában működő Tb.-hoz, tehát nem is magyarországi községről volna szó. Adhuc sub iudice lis est.

St. azt is említi »Bodrogkeresztúron 1782-ben meghalt R. Chajjim; elődje London Eliezer.« Ha tényleg akkor halt meg, úgy London az utódja volt, nem elődje. Egy későbbi keresztúri rabbiról Glanz Hirschról azt mondja, hogy Teutelbaum unokája. A döntvénytár 72 és 103 számaiban azonban az van היתנו tehát veje volt.

Az oroszvári rabbik közül felsoroltam egyet, aki Pinchasz Horovitz rokona (327 l.). Hogy »chaszno di bé neszio« vót jelent, azt én is tudtam, de mivel Horovitz ilyen nevű vejére nem akadtam, s az említett rabbinak a nevét sem állapíthattam meg, csak jelezni akartam a rokonságot az ismertebb Haflo szerzőjére való vonatkoztatással, mert hisz apósa nem is Pinchasz volt, hanem testvére Smelka Horovitz.

A 322. laphoz azt jegyzi meg: »Glogau Rafael fia volt Michael rabbinak s mint rabbi helyettes követte őt.« Ez nem lehetséges. Mert Asch Méir 10 éves korában tanult R. Rafaelnél (Zichron Jehuda bev.) s amikor Michael volt a rabbi, akkor Asch Méir Baján működött s így legfeljebb R. Asert követte, de helyesen mondja, hogy a rohonczi Áron nem volt soha Trencsénben s azért a 320. lap 19—21. sora törlendő, a 322. l. utolsó sorában olvasandó Méir Eisenstadt fia Benjamin, a 329. l. 5. jegyzetében olvasandó Spitz Méir.

Itt jegyzem meg utólagosan, hogy Aser Lemil approbálja (321. l. 4. jegyzet) a következő könyveket: ז"ע יעקב (Fürth 1775) יהל שלמה (Livorno 1786) א"ץ צבי (Prága 1786). Utóbbi

aláírta R. Jeremias nagymartoni rabbi (314. l.) és Kallir Eleasar (304. l. 4. j.) Utóbbi még Rohonczon approbálja עיללות הנצ"י (Livorno 1779) könyvet. Kallirt említi Szántó (Kalender für Israeliten, Bécs 1867, 274. l.) a következő anekdotában: Landau Ezékiel fia utazást tett s hazatérve a Kallirtól hallott igen éles elméjü magyarázatot elmondotta apjának. Ez arrogancia részedről — mondja nevetve az apja — ha te ily kitünő dolgon nem követsz el plágiumot s nem mondod el saját nevedben, mily kiválóaknak kell akkor tartanod saját szellemi termékeidet.

A függelékben felsoroltam egy Bia בי"א nevi községet s mivel nagyon hasonlít a pestmegyei községhez, kérdőjelet tettem melléje. Mint utólag látom, joggal. Bia ugyanis Neu-bydschow cseh várost jelenti. (Jüd. Centralblatt, VII., 40.)

Bloch Isachar (335. l.) állomáshelyeinek elseje א"ינין = Eiwánovitz, Boskovitz-on is működött, de Szenicz után, nem mint Brüll írja Szenicz előtt (Ben Ch. V. 319), hanem mint Kaufmann helyesen megjegyzi (Monatschrift 1893. 379. l.) Mandl Bernát szíves közlése szerint Stuppava József szeniczi rabbi 1776-ban halt meg s így Bloch elődje volt. Bloch Boskovitzben egy aggadikus könyvet approbált, a címére nem emlékszem. Hogy mennyi egyenetlenséggel kellett megküzdenie Boskovitzban, arról szól a Jewish Encyclopedia III. 328.

Budapest.

DR. RICHTMANN MÓZES.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Dr. Löw Immanuel szegedi főrabbitól vettük a következő megjegyzéseket: M.-Zs. Sz. 1905. évf. 299. l. 7. sor nem Back Izrael, hanem *Bak Hirsch!*, mint a 336. old. Hirs. — 347. l. téglá helyett vályog, mert így a másol hamis. A téglá nem foszlik szét a vízben s a vakolat jobban fogja, mint a követ. — 349. l. אלה אני אומר לכם így nem lehet formulázni, hanem ואני אכל.